

О. Л. Лещенко (Київ)

З історії сільськогосподарських комун канадських українців на Україні

У повідомленні розглядаються витoki і результати руху українських канадців на підтримку будівництва нового життя в УСРР у 20-х роках. Розкриваються масштаби і значення такої найвищої форми солідарності, як рееміграція в Україну з метою створення тут сільськогосподарських комун. Змальовано не тільки позитивні, а й негативні моменти, сумний фінал багатьох комун і комунарів у часи колективізації.

У вересні 1991 р. виповнилося 100 років з часу початку української еміграції до Канади. Гнані злиднями й лихоліттям сини і дочки України були змушені залишати рідний край і шукати кращої долі за океаном. По-різному складалося їх життя на новій землі, проте в серці й пам'яті цих людей завжди залишалися рідні села, поля, хатини під солом'яними стріхами, солов'їна мова. Багато емігрантів з України вважали своє перебування на чужині тимчасовим і не полишали думки про майбутнє повернення на Батьківщину.

Перебуваючи далеко за океаном, українські канадці вболівали за долю рідної землі, що спонукало їх до започаткування й розвитку руху солідарності, досить масового, емоційно забарвленого й результативного. Дослідники мають шукати пояснення цьому феномену не на шляхах гасел чи політичних прихильностей, а на основі наукового аналізу ситуації 20-х років та достовірних фактів і процесів.

Заслужують на увагу такі основні мотиви, якими керувалися канадські трудящі українського походження, організовуючи різноманітні виступи на підтримку Радянської України.

По-перше, почуття патріотизму, причетності до долі українського народу, усвідомлення себе його живою, хоч і відокремленою частиною. Таке почуття для значної частини українських канадців плекалося впродовж усього часу їх перебування за океаном, надто в зазначені роки, коли спомини про старий край були ще зовсім свіжими й ятрили душу.

По-друге, розвинута на той час солідарність трудящих в обстоюванні своїх соціальних і національних прав, боротьбі проти експлуатації, здириництва, злиднів, за гідне робочої людини існування. Соціал-демократія запропонувала привабливі гасла єдності трудящого люду, консолідації його сил у світовому масштабі, а Жовтнева революція 1917 р. і встановлення Радянської влади в Росії і на Україні піднесли інтернаціоналістський рух на вищий щабель. Саме виникнення та існування Української Радянської Соціалістичної Республіки, поява нової формації, радикальні зміни в економіці, політиці та ідеології привертали увагу і симпатії багатьох людей.

По-третє, досить поширений тоді революційний романтизм мас, переконання в можливості за небачено короткий строк побудувати соціалізм як царство праці, свободи і соціальної справедливості. Плекалася глибока віра в справжній народний характер нової влади на Україні, що мала служити державному, соціальному, національному та культурному відродженню українського народу. Багато прихильників здобула ідея неминучості, а, отже, свідомого сприйняття і додання тимчасових труднощів і ущемлень заради «світлого майбутнього». Прапори пролетарської солідарності на той час ще не були заплямовані злочинами системи, сталінським терором, голодом і фальсифікаціями.

22 червня 1921 р. Рада Праці та Оборони (РПО) прийняла постанову «Про американську промислову еміграцію»¹⁻³, що передба-

¹⁻³ О помощи трудящихся зарубежных стран советскому сельскому хозяйству (1921—1925 гг.) // Ист. архив.— 1961.— № 4.— С. 51.

чала приїзд великих груп промислових і сільськогосподарських працівників, частина з яких мала осісти на Україні.

Прилучення канадських трудящих до руху солідарності потребувало від його учасників певної рішучості й наполегливості, оскільки офіційні власті Канади не схвалювали встановлення контактів громадськості з «більшовицькою державою». Відверто негативне ставлення із зрозумілих причин демонстрували також ті новоприбулі емігранти другої хвилі, які боролися проти Радянської влади на Україні і зазнали невдачі.

Власне рух солідарності серед українських канадців зародився ще в роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції на Україні. Він поєднувався з виступами широких кіл громадськості країни і знаходив вияв у вимогах припинити втручання Антанти у внутрішні справи Росії, відкликати з експедиційного корпусу союзників 4,5 тис. канадських військовослужбовців, які перебували у районах Архангельська та Владивостока (вони були виведені звідти в червні 1919 р.), визнати Радянську Росію. З припиненням воєнних дій змінився спектр вимог, з'явилися нові гасла, зросли масштаби гуманітарних зв'язків.

Згуртуванням сил, що прагнули будь-яким чином допомогти Україні, займалася створена в березні 1918 р. прогресистська організація — Український робітничий дім у Вінніпезі, яка згодом перетворилася на Товаришення Український робітничий дім (СУРД), а з 1924 р. називалася Товариство Український Робітничо-Фермерський Дім (ТУРФДім). Велику роль у цій справі відіграв їх друкований орган — газета «Українські робітничі вісті», що виходила в 1919—1937 рр. Становлення руху солідарності проходило паралельно з виховними, освітніми та культурно-мистецькими заходами, що сприяли підвищенню рівня свідомості трудящих, зростанню їх патріотичних почуттів та бажання надати допомогу українському народові. Істотний внесок у розвиток руху солідарності зробило також Робітниче Запомогове Товариство (РЗТ), створене в жовтні 1922 р. у Вінніпезі на інтернаціональній основі.

Першою значною акцією українських канадців у цей період стала їх участь в загальноканадській кампанії допомоги Радянській Росії у зв'язку із стихійним лихом — посухою 1921 р. На мітингу у Вінніпезі 7 серпня 1921 р. різні робітничі організації заснували Комітет допомоги голодуючим у Радянській Росії. До його складу ввійшли представники Одної Великої Юнії, Соціалістичної партії Канади, відділів УРД у Вінніпезі та Іст-Килдонані, Російського Прогресивного Клубу, Товаришення Технічної Помочі Совітській Росії, Ліги Робітничої Молоді, Товариства ім. І. Котляревського, Соціалістичної Робітничої Федерації та Єврейського Робітничого Союзу. Комітет звернувся до всіх робітників і фермерів Канади із закликом надати допомогу, головним чином зерном, голодуючим у Радянській Росії. У його відозві до учасників мітингу, який організував 21 серпня відділ УРД у Вінніпезі, зазначалося: «Робітники! Наших товаришів у першій робітничо-селянській республіці навістило велике нещастя. З причини великої посухи і неврожаю в надволзьких провінціях 20-ти мільйонам людей загрожує голодна смерть, якщо не наспіє скоро поміч. Голод веде з собою союзників — різні пошесті. Загрожені товариші кличуть до працюючого люду всіх країв о негайну поміч. Тож поспішім з тою поміччю, они заслужили її в важкій боротьбі за долю пролетаріату всього світа»⁴.

Відділи УРД, створені в різних місцевостях, жваво відгукнулися на цей палкий заклик, розгорнувши збирання коштів на допомогу голодуючим. Повсюдно в Канаді виникали комітети допомоги. Якщо спочатку цією справою займалися в основному емігранти, то поступово до неї прилучалося дедалі більше демократично настроєних канадців, що

⁴ Українські робітничі вісті (Вінніпег).— 1921.— 20 серп.

свідчило про перетворення кампанії на одну з наймасовіших і найпопулярніших того періоду. Навіть представники найвищих кіл держави не залишились осторонь цієї гуманної акції. Зокрема, лідер лібералів Макензі Кінг, ставши прем'єр-міністром Канади, зайняв посаду президента Фонду порятунку дітей. Віце-президентами цього фонду стали: Артур Майєн—національний лідер консервативної партії, Томас Крерар— національний лідер прогресистської партії і Родольф Лем'є— представник франко-канадців. Федеральний уряд виділив 17,3 тис. фунтів стерлінгів для врятування дітей Росії.

Вже наприкінці 1921 р. представник Товариства Червоного Хреста Радянської Росії одержав зібрані Комітетом допомоги голодуючим кошти і закупив на них та відправив на батьківщину 247,6 тис. фунтів яловичини. Вантаж у 1238 діжках був розміщений на борту судна «Істпорт» разом з іншими товарами першої необхідності на суму 125 тис. доларів⁵, яке доставило його в Росію. Протягом 1922—1924 рр. до Радянської країни були відправлені кошти і товари на загальну суму понад півмільйона доларів.

Українські робітники і фермери Канади, допомагаючи голодуючим Поволжя, одночасно проводили збирання коштів для голодуючих на Україні. «Не відтягуючись від участі і помочі Поволжю, — зазначала газета «Українські робітничі вісті», — ми в той же час вдвоє напружимо свої сили, щоб допомогти голодуючим Радянської України»⁶. Для них було зібрано понад 10 тис. доларів. Таку ж фінансову допомогу надали їх земляки із США.

На IV з'їзді СУРД (15—18 січня 1923 р.) Матвій Попович за дорученням Екзекутивного Комітету доповідав про успішне проведення кампанії створення фондів для допомоги голодуючим Поволжя та України. На цьому ж з'їзді вперше обговорювалося питання про надання технічної допомоги Радянській Україні. Промови представників Комітету технічної допомоги Радянській Росії Данильченка та Супруна викликали жваву дискусію, в ході якої наголошувалося, що технічна допомога має бути належним чином організована, особливо виїзд людей з Канади, які прагнули працювати в агро-культурних комунах, що тоді створювалися на Україні.

На цьому ж з'їзді було створено Комітет технічної помочі Радянській Україні (КТПРУ), що мав на меті здійснення таких завдань— експорт техніки та сільськогосподарських знарядь, організацію технічно освічених груп з кваліфікованих робітників — членів СУРД і РЗТ, ЦК КТПРУ одержав повноваження звернутися до Центрального Бюро Товариства технічної допомоги Радянській Росії (ТТДРР) в Нью-Йорку, щоб воно визнало КТПРУ в Канаді як свою секцію.

Кампанії допомоги голодуючим та технічного сприяння Радянській Україні набули в Канаді масового характеру і стали потужним фактором політичної активності. Бажання надати негайну та дійову допомогу було таким палким, що виник рух за відправку на Радянську Україну добровольців з своїми сільськогосподарськими машинами та механізмами. У цій вищій формі солідарності брали участь українські канадці, які не забули рідного краю, прагнули допомогти підняти з руїн його сільське господарство, конкретною працею сприяти будівництву нового суспільства.

Відомий український письменник і драматург Мирослав Ірчан (Андрій Бабюк), який жив і працював у Канаді в 1923—1929 рр., у своїх нотатках «Канадська Україна» та «З прерій Канади в степи України» показав, як сама підготовка до виїзду в СРСР перетворювалася на яскраву демонстрацію солідарності канадських трудящих з робітниками і селянами Країни Рад.

⁵ Там же.— 21 груд.

⁶ Там же.

Згідно з циркуляром Вищої Ради Народного Господарства РСФРР від 26 липня 1922 р. організацією виїзду сільськогосподарських і частково промислових груп займалося ТТДРР у Нью-Йорку, створене ще в 1919 р. Воно комплектувало такі групи, дбало про одержання віз, організовувало безмитне ввезення до Радянської держави техніки та різноманітного реманенту⁷. Дія зазначеного циркуляра поширювалась і на Україну.

При рееміграції рекомендувалося враховувати той факт, що в умовах нової економічної політики комуні мали право брати в оренду землю чи промислові підприємства, самостійно розпоряджатися виробленою продукцією. При виїзді з Америки групи повинні були мати кошти для оплати витрат на перевезення вантажів до місця проживання і життя до одержання першого врожаю. Борошно рекомендувалося не везти, оскільки його дешевше придбати на місці. Представники сільськогосподарських комун спочатку підбирали земельну ділянку (найчастіше це були колишні поміщицькі землеволодіння), підписували договір у Москві і тільки після цього викликали основну групу.

Ідея про можливість участі у створенні комун виникла в Канаді восени 1921 р., коли активісти робітничо-фермерських організацій у Вінніпезі, здебільшого вихідці з Галичини та Буковини, створили гурток для тих, хто виявляв бажання надати допомогу у відбудові економіки Радянської країни і з цією метою створити зразкове господарство — комуну — на Україні. Майбутні комунари готувалися до виїзду ґрунтовно — проводили збирання коштів на придбання техніки, оволодівали будівельною справою, навчалися водінню трактора та автомобіля.

Члени гуртка в Монреалі, до якого входили в основному емігранти з Поділля, Волині та Київщини, формували «Бойовий загін на боротьбу з розрухою в Радянських Республіках», навчалися слюсарній та ковальській справі. Обидва гуртки незабаром об'єдналися і створили «Першу робітничу агрикультурну групу комунарів з Канади». На зібрану 31 тис. доларів вона придбала 3 трактори, сівалку, молотарку, 2 вантажних автомобілі, спеціальний одяг, лопати, намети, насіння, взуття та продукти харчування. 10 березня 1922 р. експедиція на пароплаві «Полонія» відпливла з Нью-Йорка разом з американцями російського та українського походження, які направлялися до Тамбовської губернії⁸.

Група українських канадців прибула морським шляхом до Риги, а звідти залізницею дісталася до Москви, де їх чекали перші розчарування. Сподівання на урочисту зустріч в столиці виявилися марними. Як виявилось, вони даремно вивчали текст «Інтернаціоналу». Їх ешелон два тижні тримали на запасних коліях, бо залізниця була неспроможна пропустити до Харкова потрібну кількість поїздів. Хоча реемігранти були готові побачити розорену війною країну, проте масштаби руйнувань і нестатків вразили їх. Оскільки наступала весна — найвідповідальніша пора для хліборобів, вони наполягали на швидкому відправленні їх з Москви до місця постійного поселення.

28 квітня 1922 р. канадські переселенці прибули на станцію Мигаєве Тираспольського повіту Одеської губернії і розташувалися у селищі Мигаї в колишньому фільварку багатого німецького колоніста Келлера. Група складалася з 52 чол., мала 3 трактори, 6 плугів, 7 борін, 5 сівалок, 2 вантажних автомобілі, достатню кількість харчів, одягу, взуття, навіть посуду. Наймолодшому поселенцю — Михайлові Ос-

⁷ Вестник о-ва технической помощи Сов. России Соединенных Штатов и Канады.— 1922.— № 11.— С. 3.

⁸ Кравчук П., Тарновський М., Толочко Л. Великий Жовтень і українська еміграція.— К., 1977.— С. 31—38; Ірчан М. Вибрані твори в 2-х т.— К., 1958.— Т. 2.— С. 376.

тафійчукові було тоді 24 роки, найстаршому — Юхиму Соломку — 45⁹. Забезпеченість комуну живим та неживим інвентарем становила 90%¹⁰.

Навесні 1923 р. до мигаївських комунарів приєдналася друга група канадців (40 чоловіків, 28 жінок та 36 дітей), яка доставила додаткову кількість сільськогосподарської техніки та реманенту¹¹. До 1925 р. коммуна налічувала 159 членів, з них—49 місцевих жителів.

Оскільки комуну не тільки брали участь у відбудові зруйнованого господарства, а й мали стати зразками раціональної організації та високопродуктивної праці, то й відбір у комунари проводився ретельно. Кандидати до них — кваліфіковані працівники — повинні були мати відповідні рекомендації робітничо-фермерських організацій США і Канади, лояльно ставитися до Радянської влади. Члени майбутніх комун давали спеціальну розписку про усвідомлення труднощів, які доводиться долати у розореній війною Країні Рад, і зобов'язувалися брати достатню кількість засобів (гроші, інструмент, машини, харчі та одяг) для забезпечення себе та своїх рідних принаймні на рік¹². Центральне бюро ТТД СРСР в листі, надісланому своїм відділам у США і Канаді, попереджало, що «в СРСР немає ще молочних рік та кисільних берегів», що країна поселення «чекає того відданого їй працівника, який, незважаючи на всі злигодні й труднощі, зможе використати для спільного добра її багатства»¹³.

Ретельний підбір комунарів позитивно позначився, зокрема, на результатах діяльності комуну в Мигаях. Її члени за короткий строк збудували кузню, столярню, посіяли пшеницю, ячмінь, кукурудзу, впорядкували житло, навели порядок у парку. Вже через два місяці після їх поселення відвідувачі були приємно вражені очевидними змінами в Мигаях — садиба поміщика знову стала охайною, скрізь дотримувалася порядок. Комунари відкрили школу, в якій навчалися їх діти та учні з навколишніх сіл. Здобутки поселенців у Мигаях гідно оцінив Радянський уряд. Згідно з рішенням Президії ВЦВК від 9 листопада 1922 р. Канадська агрокоммуна стала називатися «Першою Канадською зразковою сільськогосподарською агрокоммуною ім. В. І. Леніна». Їй виділявся земельний наділ площею 1500 десятин¹⁴.

Ентузіазм, з яким комунари взялися до роботи з першого дня перебування на Україні, зумовив непогані результати господарювання — за рахунок урожаю 1922 р. вони повністю забезпечили себе продуктами харчування на цілий рік. На осінь 1924 р. у них було 46 коней, 210 свиней. На цей час вони спорудили механізований склад для зберігання 75 тис. пудів зерна, свинарник, паровий млин.

Однак процес становлення комуну в Мигаях виявився складним. Смерть у серпні 1922 р. від висипного тифу найдосвідченішого, авторитетного її політичного лідера М. Романюка призвела до чвар і розбрату в лавах комунарів. Новий голова Ю. Соломка, хоча й виявляв наполегливість, викликав невдоволення працівників авторитарними методами правління. Під тиском громади він змушений був разом з дружиною виїхати на рідне Поділля. Вийшов з комуну коваль Заклієвський. Оголосив про намір повернутися до Канади сторож Кушнір, якого звинувачували у крадіжці цегли з метою її обміну в німців-колоністів на вино¹⁵. Новий голова М. Білинський проводив тверду лі-

⁹ Ключник О. Г. Мигаївські комунари: Документальний нарис.— Одеса, 1972.— С. 4.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 935.

¹¹ О. Г. Ключник називає іншу кількість прибулих — 34 чоловіки, 14 жінок, 30 дітей (Ключник О. Г. Назв. праця.— С. 13).

¹² Ист. архив.— 1961.— № 4.— С. 55.

¹³ Там же.— С. 62.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 5, спр. 177, арк. 275.

¹⁵ Ключник О. Г. Назв. праця.— С. 29, 37.

нію і добився відхилення зборами клопотань комунарів про повернення.

Неефективними виявилися також експерименти із зрівняльними формами оплати праці реемігрантів (15 крб. на рік, 30 коп. на день, харчі та одяг надавалися безкоштовно). Всі члени комуни одержували порівню, незважаючи на різний трудовий внесок і неоднакову активність в процесі виробництва. «Зрівнялівка» не сприяла зростанню продуктивності праці та виявленню ініціативи і винахідливості.

Попри серйозні матеріальні та організаційні труднощі і навіть голод, що охопив південні губернії України взимку 1922—1923 рр., рух солідарності набирив сили. Саме в цей час у Канаді розгортався процес комплектування комун, зокрема у Ванкувері, Летбриджі, Вінніпезі, Саскатуні, Торонто, Коулмені, Едмонтоні, Принс Руперті, Кенморі, Калгарі та інших місцевостях¹⁶.

Доречно зазначити, що саме тоді виникла ідея безпосередньої допомоги Україні. Уповноважений представник УСРР у справах рееміграції в Німеччині В. Ауссем 23 січня 1922 р. в листі до ЦК КП(б)У повідомляв, що робітники-українці, які входять до «Товариства технічної допомоги Радянській Росії» (ТТДРР), ставлять питання про організацію окремого товариства технічної допомоги Радянській Україні. «Поки що це питання обговорюється в порядку дискусії, — зазначав він. — Відповідальні працівники-комуністи з Америки звернулися до нас із запитанням, яка наша думка з цього приводу і яку їм позицію зайняти. У випадку, якби було визнано бажаним утворення такої організації, то просять вказати, які фахівці для України становлять найбільший інтерес (кравці, шахтарі, слюсарі і т. д.)»¹⁷. У зв'язку із створенням союзної держави Товариство технічної допомоги СРСР почало працювати з червня 1923 р.

У часи великої скрути й нестатків за долю українського народу вболівали й представники інших політичних поглядів та переконань. Перебуваючи в еміграції, колишній голова Центральної Ради, видатний історик М. С. Грушевський обстоював необхідність надання продовольчої допомоги Україні. Як голова союзу «Голодним України», створеного у Відні, він у листопаді 1922 р. одержав від «Українського Червоного Хреста в Канаді» листа і 100 канадських доларів. Ці кошти були передані до каси союзу «Голодним України» з метою придбання харчів та відправлення їх уповноваженому в Києві члену Академії наук, що мав розподіляти посилки між співробітниками ВУАН. В листі, надісланому 24 грудня 1922 р. до «Українського Червоного Хреста в Канаді», М. С. Грушевський зазначав: «Бажаючи якнайкращого успіху Вашій акції на користь старого краю, прошу й надалі не забувати Великої України. Знаю нужду і потреби Галичини. Але положення наших братів у більшовицькій окупації безмірно гірше і страшніше через неможливість якої-небудь громадської запомогової організації. Відчувають це брати-галичани і складають для них навіть у своїх тісних обставинах, і ви повинні йти за їх прикладом»¹⁸.

Отже, навіть непрямою шляхом допомога з Канади потрапляла на Наддніпрянську Україну. Відомості про такі благодійні вчинки патріотично настроєних українських емігрантів до недавнього часу замовчувались офіційною історіографією в УРСР або ж витлумачувалися упереджено.

Як зазначалося вище, членами реемігрантських груп, які прямували на Україну, були особи переважно лівої орієнтації, що зумовлюва-

¹⁶ Вестник о-ва технической помощи Сов. России Соединенных Штатов и Канады.— 1922.— № 11.— С. 7.

¹⁷ Архів Інституту політичних досліджень ЦК КПУ, ф. 1, оп. 20, спр. 129, арк. 6.

¹⁸ Нова Україна (Прага).— 1923.— № 5.

до їх симпатії до Радянської влади, готовність звияжною працею сприяти становленню і зміцненню народного ладу. Варто також підкреслити, що часто комуни створювалися за рахунок об'єднаних груп з Канади і США, а, отже, мали інтернаціональний характер.

Про першу канадську агрокомуна ім. Леніна збереглося більше відомостей у зв'язку з тим, що вона була «флагманом», її відвідував і детально описував визначний український письменник і публіцист Мирослав Ірчан. Про інші подібні об'єднання містяться лише згадки в наукових або публіцистичних творах.

Загалом згідно з доповідною запискою Народного комісаріату земельних справ УСРР наприкінці 1923 р. на Україні налічувалося 8 комун і окрема група канадських духоборів, що прибула як переселенська громада¹⁹.

У 1923 р. на Україні існували такі комуни:

1. Перша канадська агрокомуна (с. Мигаї Гросулівського району Тираспольського повіту Одеської губернії) заснована навесні 1922 р., 1500 десятин землі (1 десятина=1,1 га), забезпеченість тягловою силою 90%, технікою та реманентом — 90%.

2. Друга канадська комуна «Хлібороб» (с. Тихий Став, Широківський район, Криворізький округ, Катеринославська губернія) заснована в квітні 1923 р., 1130 десятин землі, забезпеченість — 30%; створена відділами ТТДРР у містах Вінніпег, Монреаль і Саскатун.

3. «Нива трудова» (хутір Володимирівка, Апостолівський район, Криворізький округ, Катеринославська губернія) заснована в квітні 1923 р. на основі колишнього маєтку поміщика Шефера, 850 десятин, забезпеченість — 25%.

4. Комуна ім. Джона Ріда (с. Шереметка, Вінницький округ, Подільська губернія) заснована в лютому 1922 р., 157 десятин, забезпеченість: тягловою силою — 90%, технікою та реманентом — 100%.

5. «Червоний прапор» (Миколаївський округ, Одеська губернія) заснована восени 1922 р., більшість її членів прибули в березні 1923 р., 2243 десятини, забезпеченість — 60%. З жовтня 1923 р. була переведена в радгосп ім. В. І. Леніна на Херсонщині поблизу с. Козацьке Бериславського району.

6. «Червоний промінь» (села Яселка та Дмитрівка, Очаківський район, Миколаївський округ) заснована в жовтні 1923 р., 740 десятин. Наприкінці 1924 р. переїхала в Софіївський район Запорізького округу.

7. «Новий світ» (Таращанський повіт, Київська губернія) заснована у вересні 1922 р. в результаті злиття сільськогосподарських комун Калгарі (Альберта, Канада) та Чикаго і Клівленда (США), 790 десятин, забезпеченість: тягловою силою — 65%, технікою та реманентом — 70%.

8. Сільськогосподарська комуна «III Інтернаціонал» (с. Чернянка, Каховський район, Херсонський округ, Катеринославська губернія) заснована 18 липня 1923 р. на базі об'єднання двох комун — «Новий лад», переведеної з Сибіру, в якій були здебільшого колишні партизани, що боролися проти Колчака, та «Луна», започаткованої у Філадельфії (США). Комуни було відведено 1981 десятину землі та передано державою в оренду ще 111 десятин. Разом з дітьми в комуні налічувалося понад 400 чол., у тому числі 152 українці, 156 росіян, 53 німці, 39 угорців, 4 євреї, 4 англійці.

9. Незалежні канадські духобори (Мелітопольський повіт, Катеринославська губернія) прибули у вересні 1923 р.²⁰

Канадо-американські комунари відігравали велику роль у популяризації тогочасної передової технології в сільськогосподарському ви-

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 935.

²⁰ Там же.

робництві, особливо механічного обробітку ґрунту та вирощування зернових культур, сприяли створенню інфраструктури для забезпечення нормальних умов життя та праці землеробів — будували місцеві електростанції, хлібопекарні, пральні, цегельні заводи, фабрики і цехи по переробці сільськогосподарської продукції, побутові майстерні та пункти ремонту сільськогосподарської техніки і реманенту. У багатьох випадках комуні, створені українськими канадцами та американцями, були зразковими господарствами, своєрідними «маяками», які позитивно впливали на навколишні селянські округи високою дисципліною, належною організацією праці, самовідданістю, громадянською свідомістю.

Мета створення і діяльності сільськогосподарських комун в узагальненому вигляді чітко відображена в статуті комуні «Новий світ». У ньому, зокрема, зазначалося: «Член комуні повинен сприймати свою комуну як організацію, що допомагає втілювати в життя ті великі революційні принципи вільної праці, в ім'я яких робітники і трудове селянство боролись і борються на всіх фронтах Радянської Росії, тому члени комуні мають служити зразком працелюбності, підкорятися товариським постановам і щиро ставитись до інших...

Члени комуні повинні бути добрими сусідами і товаришами за межами комуні, створювати гарне товариське ставлення серед селян навколишніх сіл. Члени комуні повинні бути витриманими і активними захисниками робітничої влади і радянського державного розпорядку, впливаючи на інших своєю мужністю і відданістю Робітничо-Селянській Республіці»²¹.

Про значення праці комунарів свідчив той факт, що коли в липні 1922 р. Одеське губернське управління державних земель та майна вирішило задовольнити клопотання Ново-Петрівського волвиконкому про виселення канадської комуні з радгоспу «Мигаєве», Тираспольський повітовий виконком рішуче заперечував проти такого рішення. Він аргументував свою позицію тим, що за короткий строк колектив радгоспу «Мигаєве» досяг значних успіхів у розвитку економіки та культурного рівня своїх робітників, став зразковим господарством, а без канадської комуні це було б неможливо. В зв'язку з цим пропонувалося передати канадській комуні все майно радгоспу або закріпити за нею право оренди землі на три сівообороти (18 років), оскільки вона витратила великі кошти на відновлення радгоспу, втілювала в життя серйозний план сільськогосподарської роботи²². Зрештою комуні залишилася в «Мигаєвому».

На нараді представників іммігрантських сільськогосподарських комун, що відкрилася в Харкові 5 березня 1924 р., вказувалося, що імміграція та рееміграція до СРСР не могли стати масовим явищем, бо перевага надавалася членам сільськогосподарських груп. Їх успішна діяльність зумовила б досягнення головної мети створення комун — стати «розплідником серед корінного землеробського населення раціональних способів господарювання і застосування в сільському господарстві сучасних досягнень у галузі техніки (наприклад, механічний обробіток землі). Завдання іммігрантських господарств — сприяти загальному піднесенню і розвитку сільського господарства в районах їх поселення і слугувати зразковими господарствами для навколишнього землеробського населення»²³.

У зв'язку з цим рекомендувалося дотримуватись принципу колективної імміграції (комуні, артілі, кооперативи) і не заохочувати імміграції на індивідуальному рівні. Перспективними для заснування ко-

²¹ Вестник о-ва технической помощи Сов. России Соединенных Штатов и Канады.— 1922.— № 11.— С. 8.

²² Ист. архив.— 1961.— № 4.— С. 55.

²³ Там же.— С. 63.

мун вважались обжиті райони з розвинутою мережею залізниць та водних шляхів сполучення. Велике значення надавалось якісному комплектуванню груп, готових свідомо долати труднощі й високопродуктивно працювати. Держава не могла виділяти комунам істотні фінансові субсидії, проте надавала їм певні пільги при переїзді від кордону до місць дислокації — безмитне перевезення знарядь праці та власного майна, виділення будівельних матеріалів тощо. Земля надавалася на принципах пільгової трудової оренди, як і для місцевого населення.

Певні підсумкові відомості про діяльність іммігрантських сільськогосподарських комун містилися у звіті Постійної комісії РПО СРСР від 28 серпня 1925 р. За її даними, на Україні цим категоріям об'єднань було виділено 10828 десятин землі, тобто в середньому по 8,3 десятини на кожного, як тоді писали, «їдока», що перевищувало рівень забезпеченості землею місцевого населення²⁴. І врожаї зернових культур у комунах були вищими (в середньому в 2—3 рази) порівняно з місцевими господарствами.

На 1 липня 1925 р. в іммігрантських комунах, створених на Україні, налічувалося 1260 членів (у тому числі 443 місцевих жителі), вибули з них з різних причин 215 чол.²⁵. Характерно, що іммігрантські колективи покладалися в основному на власні сили і матеріальні засоби, практично не використовуючи найманої робочої сили, за винятком окремих випадків під час збирання врожаю. Проте внаслідок нестачі робочих рук не завжди комунам вдавалось одразу освоювати і обробляти всю виділену їм земельну площу. Паралельно з розвитком основної галузі — землеробства — чимало комун успішно займалися і тваринництвом, при цьому проводячи селекцію кращих порід коней, великої рогатої худоби, свиней.

На наш погляд, слід розповісти й про участь у русі солідарності незалежних канадських духоборів. Вони створювали не комуни, а громаду, що мала певні особливості, хоча практично керувалися тим же бажанням сприяти радянському народові, що й комунари. Перша партія канадських духоборів, очолювана Ходикінім та Угловим, разом з іншими іммігрантськими сільськогосподарськими групами відбула до Росії на пароплаві «Полонія» навесні 1923 р.²⁶ Вони оселилися в Мелітопольському окрузі Катеринославської губернії, тобто приблизно там, де в першій половині XIX ст. мешкали їх предки. У 1924 р. в громаді налічувалося 72 чол. (згодом 16 вибули і в 1925 р. їх залишилося 56)²⁷. Й на новому місці проживання вони дотримувалися традицій сумлінного ставлення до праці, товариськості, толерантності.

Велися переговори про можливість прибуття на Україну з канадських провінцій Манітоби, Саскачевану, Альберти та Британської Колумбії ще 320 родин духоборів (близько 1300 чол.)²⁸. Нові делегати від духоборів П. Мокасеев та Г. Подавінников звертали увагу Центрального бюро ТТДРР на труднощі, які виникали при намаганні духоборів продати свої земельні ділянки в Канаді. Вони просили Радянський уряд виділити певні земельні площі, щоб у перспективі мати можливість переселити 6—7 тис. духоборів. У листі ЦБ ТТДРР від 3 травня 1923 р. зазначалося, що при переселенні до Радянської держави духобори могли забрати з собою на кілька мільйонів доларів машин, реманенту, свійських тварин тощо. «Духоборці, — підкреслювалося в листі, — є першокласними землеробами, і будь-яка група духоборців може заснувати зразкове сільське господарство в Радянській Росії»²⁹.

²⁴ Там же.— С. 67.

²⁵ Там же.— С. 74—75.

²⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 3, оп. 1, спр. 256.

²⁷ Ист. архив.— 1961.— № 4.— С. 74—75.

²⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 3, оп. 1, спр. 256.

²⁹ Там же.

Проте з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин рееміграція духоборів з Канади не набрала великого розмаху, внаслідок чого їх громада наприкінці 1923 р. потрапила до категорії тих, що відмирили, і мала бути або ліквідована, або докорінно реорганізована»³⁰.

Безпідставно ідеалізувати умови, в яких доводилося вести господарство реемігрантам, тому приклад Мигаївської комуні не є показовим. За даними короткого звіту про діяльність іммігрантських комун, обстежених РПО, у них «часто відбуваються більш або менш гострі конфлікти між їх членами» через погане харчування або при розподілі предметів першої необхідності. Крім того, не просто складалися стосунки між реемігрантами та місцевим населенням. Селяни доброзичливо ставилися до іммігрантських комун лише в тих випадках, коли коммуна надавала їм певну матеріальну допомогу.

Невідомими залишилися причини зміни ставлення Радянського уряду до масової рееміграції. Так, ще в жовтні 1922 р. у інформації «Що таке с.-г. коммуна» констатовалося: «Будь-який свідомий робітник і селянин, який бажає із задушливих фабричних міст повернутися до землеробського способу життя, будь-хто, кому дорога й близька думка про повернення на батьківщину, може в даний час здійснити її»³¹. Проте вже через два роки, 18 грудня 1924 р., в таємному листі Народного комісаріату землеробства до Комісії РПО з сільськогосподарської імміграції, підписаному заступником наркома Винниковим, повідомлялося, що Наркомзем відмовив першій канадській агрокомуні в її клопотанні про дозвіл на додаткове переселення з Америки групи з 30 чол. Відмова мотивувалася тим, що протягом останніх місяців більшість «чисто іммігрантських» комун не змогли налагодити внутрішнє життя»³².

Для з'ясування суті справи Наркомземом був направлений відповідальний працівник, який з'ясував, що основною причиною розбрату «найчастіше є наявність у комуні «групи доларників», які не зацікавлені в загальній праці, не можуть примиритися з матеріальними нестатками. В іммігрантських коммунах нерідко явище — чвари між членами, ... комуні в цілому переживають внутрішню кризу». Виходячи з цих міркувань, Наркомзем вважав за доцільне припинити переселення в комуні додаткових груп іммігрантів, оскільки «поповнення складу комун за рахунок поступового вливання в них активних стійких незаможників буде правильним методом внутрішнього оздоровлення комун».

З наведеної Наркомземом аргументації можна припустити, що у своїх діях він керувався політичними мотивами. До того ж реемігранти не завжди могли знайти спільну мову з представниками влади, вважаючи, що земля їм має надаватися у власність, а не лише в тимчасове користування.

Рішення Наркомзему про припинення формування в Північній Америці груп для відправки на Україну було покладене в основу діяльності Постійної комісії РПО з сільськогосподарської та промислової імміграції в 1925 р. Так, у таємному листі, надісланому 4 лютого 1925 р. заступникові наркома Наркомзему УСРР Винникову, голова Постійної комісії РПО Смольянінов повідомляв, що негайно зупинити прибуття реемігрантів неможливо, оскільки їх групи вже сформовані й майже готові до від'їзду. Тому комісія встановила квоту кількості іммігрантів для кожної комуні на Україні. Зокрема, в «Мигаєве» могло приїхати не більш як 55 нових комунарів, до «Хлібороба» та «III Інтернаціоналу» — 70, «Ниви трудової», «Червоного прапора»,

³⁰ Там же.

³¹ Вестник о-ва технической помощи Сов. России Соединенных Штатов и Канады. — 1922. — № 11. — С. 8.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 3, оп. 1, спр. 256.

«Червоного променя» та ім. Джона Ріда — по 50, до «Нового світу» — 25. «По заповненні зазначеної кількості будь-які формування припинити», — закінчував своє послання Смольянінов³³.

В діяльності комун виникало чимало інших труднощів. Перехід до колективних форм господарювання потребував зміни способу мислення індивідуального господаря, що для багатьох виявилось нездоланною перешкодою. Декого лякали серйозні нестатки у виснаженій війною та революцією країні, інші не бажали миритися з черствістю і байдужістю місцевих бюрократів, які з'явилися в радянському державному апараті. Це стало приводом до повернення деяких членів комун до Канади. Однак абсолютна більшість канадських комунарів працювала самовіддано, роблячи посильний внесок у перебудову сільського господарства в Радянській Україні. Безсумнівно, ця форма солідарності з соціалістичною країною мала велике виховне значення. До речі, ті канадці, які мали робітничі професії, стали працювати на шахтах Донецького вугільного басейну, а окремі пізніше навіть у Москві — на спорудженні метрополітену.

Діяльність комун ретельно контролювалася Наркомземом України та Повноважною комісією РПО за участю представників відповідних губернських управлінь. В їх матеріалах дається висока оцінка налагодженню високоефективної праці в комунах, створених до 1923 р., які перетворились на міцні господарства, що надавали певну допомогу й місцевому населенню. Проте, на жаль, становище деяких комун викликало слушне занепокоєння.

Серед недоліків, притаманних багатьом комунам, найчастіше називалися такі:

а) недостатнє господарське освоєння виділених земельних площ (питома вага орної землі становила від 50 до 5%), що зумовлювалося невеликою кількістю робочої худоби;

б) брак капіталів для створення допоміжних галузей, де використовувалася б надлишкова робоча сила та оборотні кошти;

в) слабка агрономічна допомога в справі раціональної організації господарства з урахуванням природних та економічних умов, невідомих більшості реемігрантів;

г) відсутність правильного землевпорядкування при визначенні ділянок для комун.

Повноважна комісія РПО займалася всіма питаннями рееміграції, в тому числі регулюванням її темпів, складу комун, їх технічного оснащення та фінансових ресурсів. Всі комуни певний час знаходились у віданні цієї комісії, що інколи породжувало неузгодженість її дій та Наркомзему УСРР. Подекуди траплялись і курйозні випадки. Так, окремі групи реемігрантів надто довго вибирали земельні ділянки, а потім висилали за океан запити щодо правильності їх вибору. Зрозуміло, що очікування відповіді вимагало багато часу.

31 січня 1924 р. на засіданні Ради Народних Комісарів УСРР було прийнято рішення передати всі емігрантські комуни на території України у відання Наркомзему УСРР, а за Повноважною комісією РПО залишити право загального керівництва і контролю за дотриманням угод між урядом і комунами. Відтоді комуни стали відносити до колективних господарств України, за ними зберігалось право користування землями, на яких вони розташовувались.

Важливим для подальшої долі комун та переселенського руху стало рішення уряду України утриматися від прийому та розселення нових емігрантських комун на території республіки. Мотивувався цей крок тим, що розроблявся проект масового переміщення селянських господарств з аграрно перенаселеного Правобережжя на землі запасного фонду в степових губерніях, а також потребою надання наділів

³³ Там же.

безземельному селянству. При всій серйозності наведених мотивів, на наш погляд, головними були все ж таки політичні міркування. Україна в той час стояла на порозі великих потрясінь, і тодішнє керівництво, ймовірно, не бажало, щоб міжнародна громадськість була правдиво поінформована про внутрішні процеси в республіці. Таке припущення базується на тому реальному факті, що надалі масового переселення до південних губерній не відбулося, а штучно створений голод 1932—1933 рр. спустошив села України.

Доля багатьох канадських комунарів виявилася трагічною. Як відомо, в період суцільної колективізації ліквідовувались усі форми сільськогосподарських об'єднань, крім колгоспів і радгоспів. Тому тоді зникли й засновані канадцами комуні. В зловісні 30-ті роки, коли нещадна сокира сталінських репресій підрубала і корені, і гілля українського народу, рештки колишніх канадських комунарів зазнали переслідувань — їх кидали до концтаборів, частина загинула під час голоду 1932—1933 рр.

В цілому ж рух солідарності з Радянською Україною у 20-ті роки є яскравою квіткою у віночку славних справ, здійснених українськими канадцами за 100 літ життя і праці за океаном.

Одержано 02.07.91.

В сообщении рассматриваются истоки и результаты движения украинских канадцев в поддержку строительства новой жизни в УССР в 20-х годах. Раскрываются масштабы и значение такой высшей формы солидарности, как реэмиграция на Украину с целью создания здесь сельскохозяйственных коммун. Обрисованы не только позитивные, но и негативные моменты, печальный финал многих коммун и коммунаров во времена коллективизации.